

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ז, תשט"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשוננו באור הבלשנות החדשה

לאחר שהגיע חקר הלשונות במאה התשע-עשרה להכרה ברורה של עקרון ההתפתחות, עלו לגדולה הבלשנות ההיסטורית והבלשנות המשווה. בסוף אותה המאה פִּרְשו בלשנים אחדים מן ההיסטוריוזמוס הקיצוני בהיווכחם ובהוכיחם, שראוי לחקור גם את מצבה של לשון בכל שלב לחוד ולהתעלם מן ההתפתחות, שהביאה לידי מצב זה. כך זכינו להבחנה ברורה בין מחקר דיאכרוני, כלומר חקירת השינויים החלים במשך הזמן, ובין מחקר סינכרוני, כלומר חקירת המצבים, שכל אחד מהם הוא מְקָלָל בעל סדר פנימי בכל שלב משלבי ההתפתחות.

הבחנה זו חוללה שיטה חדשה בבלשנות. שיטה זו מבוססת על הרעיון, שאפשר לעיין בכל מצב של לשון בתור מערכת אחידה ושלמה. אכן יש לזכור, שכל לשון הולכת ומתפתחת, ומערכתה כוללת גם את מורשת המצבים הקודמים וגם יסודות לחידושים ולהמשך ההתפתחות. אין בה שיווי-משקל יציב לעולם, ומכאן הגבלות לכל אחת משתי השיטות, הדיאכרונית והסינכרונית, ומכאן הצורך בהשלמה ובהבהרה הדדית ביניהן. בעל השיטה הדיאכרונית, המעוניין בייחוד במוצאן ובהתפתחותן של תופעות, עלול לטעות

בהערכת חשיבותן ובקביעת מקומן במערכת. מכיוון שמטעה אותו מצב שהיה קיים בעבר ; ואילו בעל השיטה הסינכרונית. הרואה את הלשון רק כהוויתה בשלב אחד. עלול להפריז בחשיבותן של תופעות בנות-רגע ובנות-חלוף ולהסיח את דעתו מיסודות. שאם גם נעלמים הם כמעט מן העין היום. קיימים הם ומשפיעים ועשויים להתגלות מחר בכוח מחודש. בפרט נראים חששות אלו מבוססים לגבי ניסיון לחקור בדרך סינכרונית את העברית המדוברת כיום במדינת ישראל. אין לשון אחרת. המשתנה במהירות כזו. יש בה התפתחות פנימית טבעית. ויש בה שינויים תכופים בגלל השפעות זרות הבאות עם גלי העליות. בגלל מאמצים מכוונים של הסתגלות לתנאי חיים חדשים וגם בגלל השאיבה המתמדת מן המקורות ההיסטוריים של לשוננו. ומלבד זאת ראוי לזכור, שממנהגי הלשון הרבים, הקיימים בעברית של ימינו, עדיין לא נחקר אף אחד בשלמותו – לא נחקר די צורכו אף דיבורו של אדם אחד במדינת ישראל. וכל שכן דיבורו של חוג מסוים או של רוב תושבי ארצנו.

חיים רוזן, שספרו „העברית שלנו“ יצא בשנה זו בהוצאת „עם עובד“, יודע קשיים אלו ומשתדל להתגבר עליהם בשתי דרכים. להשלמה הדדית בין שתי השיטות מכוונת החלוקה הפנימית של ספרו לשני חלקים: תחילה תיאור כל אחד משלבי תולדותיה של העברית, ואחריו תיאור מנתח של מבנה העברית ה„ישראלית“. שני התיאורים באים בהפרדה גמורה מתוך הקפדה עקיבה על מצוות הבלשנות המודרנית. המכשול שבא ע"י חוסר חקירות מספיקות במציאות

העברית שלנו — מכשול זה הוא עוקף. אמנם מה שחקר ורשם הוא ואחרים, אסף והביא בספרו, וזה מעשה רב וזכות גדולה. אבל כל העניינים הרבים, שעדיין אין לנו בהם ידיעה מדעית מבוססת — כפי שהוא מציין בעצמו במקומות רבים — מעניינים אלה הוא מתאר מה שנראה לו כמציאות על יסוד דיבורו הוא עצמו אגב השוואה — מקרית פחות או יותר — עם דיבורם של נציגי החוג, שלשונו המנהגית (הסטאנדארדית) משמשת כנושא ספרו. החוג הזה כולל „בוגרי בתי-ספר תיכוניים עבריים ישראלים ופקידים בעת מילוי תפקידם“ (עמ' 139). ותופעות סטאנדארדיות של העברית הישראלית — לפי הגדרת רוון עצמו — הן תופעות, שעל-פיהן „לא יוכר דובר כשייך לעדה, לשכבת, למעמד מסוימים“ (שם).

יש רגליים לטענה, שמלכתחילה אסור היה לכתוב עכשיו ספר מקיף זה, שאינו יכול להיות מושתת על מחקר מדעי שלם ככל האפשר של עובדות ופרטים רבים. אבל רוון העז והקריב דקדוקי מדע על מזבח מטרות, שהיא כפולה: א) להראות כיצד דנים בלשני דורנו בלשון בכלל, ומה דמותה של לשוננו לאור שיטותיהם; ב) להראות מה יכולה הבלשנות הכללית ללמוד מתופעותיה של העברית החדשה, שהיא — בגלל מהירות התפתחותה — עשויה לשמש כעין מעבדה בלשנית. ועם כל הטענות האמורות ועל אף הצדדים השליליים, שקצתם עוד אזכיר כאן, יש לומר, שבדיעבד ראוי רוון לתודה על מעשהו הנועז. הרבה יכול חוקר הלשון העברית והקורא העברי ללמוד מספר זה, הן מצד החומר

שבו והן מצד השיטה החדשה המוסכרת והמודגמת בו. הרי זה הספר הראשון. הדין אצלנו בנושא בחיקף רחב ובפירוט רב. עד צאתו לא היה אפשר ללמוד את דרכי הבלשנות החדשה אלא מספרים לועזיים, ותופעות רבות, שרוון מתאר כאן, לא תוארו לפניו כלל. ואף אם יכול המבקר להכחיש בצדק קביעות ותערכות לא-מעטות של המחבר ולהשיג על כמה וכמה ממסקנותיו, מכל מקום אין ספק, שרוב העובדות המוצגות כאן הן עובדות של מציאות לאמתה; וכן ברור, שמעניינת ומועילה עריכת העובדות בשיטה החדשה. הבא לפסול את הספר כולו מחמת המומים שמצא בו, הריהו אומר למעשה: אתה, הקורא, שאינך יודע לקרוא אנגלית או צרפתית או גרמנית, עליך לוותר על ידיעת הבלשנות של המאה העשרים ולידור הנאה ממה שהעלה מדע זה בחקירת לשוננו.

בפרק הראשון, „לשון שמית“, מראה רוון, כיצד קובעים זהותה של לשון וקרבנות של לשונות, והוא מדגים את שיטתו על-ידי תיאור מבנה של המואבית העתיקה. מגדיר את זהות העברית המקראית ואת יחסה ללשונות הקרובות לה ביותר.

בפרק השני, „התגבשות העברית“, ניתנת סקירה על קווי-האופי הראשיים של העברית בכל אחת מתקופותיה. בסוף הפרק דן רוון בתקופתנו אנו ועומד בפרט על הדרכים המצויות והרצויות להרחבת אוצר המלים, על השפעות לועזיות ועל מגמות כלליות המתגלות בלשון דורנו.

שם הפרק השלישי „היסודות המתרוצצים“, הוא מתאר

בפרוטרוט את מהותם ואת יחסם התדדי של הכוחות הפועלים ביצירת העברית החדשה, את התנגשותם של יסודות מורשה מתקופות שונות ואת ייחודם של יסודות אלה לשימושים גבדלים ולכמות סגנון מיוחדות. כן גדונים בפרק זה כמה עניינים עקרוניים חשובים של הבלשנות הכללית: הזיקות האסוציאטיביות בתוך אוצר המלים, השאלה עתיקת-היומין על מהות הקשר בין העצמים ובין שמותיהם בלשון, עקרונות עריכה של מילון, הראייה הדיאכרונית והסינכרונית — כולם, כמובן, בויקה מתמדת לנושא העיקרי של הספר, "העברית שלנו".

בפרק הרביעי מתחיל רוון לחד את הדיון לנושא זה, שלו לבדו מוקדשים שאר מאתיים העמודים. העברית הישראלית היא לשון חיה, מפני שהיא מתפתחת ומשתנית. לא גילויי השפעותיהם של יסודות מן העבר ולא של יסודות מן החוץ נחשבים בעיני המחבר כסימני ההתפתחות החיה, ואף לא בהוספת מלים חדשות הוא רואה סימן חיים. לדעתו מתגלה חיה של לשון רק בתהליכים פנימיים, המשנים את מערכתה. אחד מגורמי ההתפתחות הוא החיקש, האנאלוגיה, ורוון מביא מספר חידושים טבעיים, שנגרמו על-ידי היקש. הרי דוגמה אחת: הציווי "שן" נגזר מן העתיד "ישן, כמו שהציווי שמור עומד מול העתיד "שמור. אין לטעון כאן טענות כתיב וניקוד או טענות של שורש ונטיית פועל לפי הדקדוק המסורתי, אין הדקדוק המסורתי שיטתו של רוון. אבל כבמקומות רבים, יש לשאול אף כאן: מי הם האומרים "שן", וכמה הם האומרים כך?

בקיצור מוסבר בפרק זה אחד המושגים היסודיים
בבלשנות. הנדון בפרוטרוט בפרק החמישי. הוא מושג
הפִּוּנִימָה. כאן נזקק רזון למושג הפונימה כדי להבהיר את
שידוד המערכת של ההגאים העבריים. קמץ גדול ופתח.
למשל. אינן עוד פִּוּנִימוֹת נפרדות בלשוננו. אינן עוד יחידות
מצינויות, שהתחלפותן בסביבה אחת גורמת שינוי המשמעות.
כגון שינוי המשמעות. שחל ב"מסירה". אם אנו מחליפים
מ"ם בנו"ן: "נסירה". קמץ ופתח התלכדו לפִּוּנִימָה אחת.
והואיל וכללי הדקדוק המסורתי מבוססים על ההבחנה בין
שני אלה. הרי התמורה שחלה כאן והתמורות הרבות האחרות.
שחלו במערכת הפִּוּנִימוֹת. מבטלות את ערכם של כללי
הדקדוק המקובל לגבי לשון הדיבור. מעניין זה עובר המחבר
לוויכוח עם מתקני לשוננו. עם הנורמאטיביים. הרוצים לכפות
על הלשון החיה כללי דקדוק של לשון העבר. כל העוסק
וכל המתעניין בתקנת לשוננו. טוב שידע את השקפותיו
של רזון ואת העובדות המונחות ביסודן. רבות עמלו
מתקני הלשון. והצלחתם מועטת. ונראה. שמן הדין לבדוק
את יסודותיה ועקרונותיה של פעולה זו. מידיעת דבריו של
רזון ומליבון הבעיות לאור דבריו עשוי להפיק תועלת גם
מי שלא יסכים עמו.

באותו פרק עוסק המחבר גם בבעיה שבסגנון לשון
הספרות. הוא מוכיח. שהרכב משעבד של המשפט. סגנון
של פריודה. הכרחי גם בעברית להבעת המחשבה המודרנית.
אלא שקצת קשה להבין את כוונתו כאן. וכי מי טוען. שאין
מקום לפריודה בעברית? וכלום אין פריודה בספרות הדורות

שעברו. כגון בכתבי שד"ל? ורוון אינו דן כלל בבעיה העיקרית. שבה ראוי לדון ושבה מתחבטים בני דורנו: ברור, שאנו שואפים לפריודה העברית, הבנויה כמנהג לשוננו, ולא לקישור מלים בדרך זרה ומוזרה לעברית; והבעיה היא: כיצד בונים פריודה בעברית החדשה?

הפרק החמישי — „מבנה העברית הישראלית” — הוא החשוב, הארוך והקשה שבכל פרקי הספר. מושגי היסוד, שעליהם עומד תיאור זה, הם מבנה ומשמעות, והם מושגים רבים אחרים של בלשנות דורנו — כגון מהותיות, פֿונימה, ניגוד, מֶסְמֵן ומסומן ועוד — מוגדרים כאן יפה. בחלקו הראשון של הפרק — הפֿונולוגיה — מתוארת מערכת הפֿונימות והתכונות הפֿונימיות של העברית הישראלית, ובחלק השני — המורפֿולוגיה — נדונות פרשיות נבחרות בתורת הצורות. חוזרים כאן גם רוב המושגים, הידועים מן הדקדוק המקובל, אבל הגדרותיהם הפֿורמאליות הטהורות חדשות הן לגמרי למי שאינו בקי בשיטה. תחילה הן נראות קשות ומסובכות; אולם לאחר שהובנו, הריהן בלי ספק ברורות הרבה יותר ואף נוחות יותר מן ההגדרות הישנות. גם עצם החומר הלשוני בא כאן בסידור חדש לפי השיטה, שאי־אפשר להסביר את פרטיה במקום זה. רק כדי לתת מושג־מה מהישגי הברור ומאפשרויות ההארה שבשיטה זו ובספר זה נביא כאן קטעים אחדים, שנבחרו באקראי.

עמוד 150: „פֿונימות עיצוריות, שאין להן תכונת קוליות מהותית ($c^{\vee}$, $s^{\vee}$) מבוצעות בדרך כלל בגוון אטום לפני מפסיק אטום, ובגוון קולי לפני מפסיק קולי: רצתי [ratsti].

ר ש פ ו ן [rišpon] — ל ה צ ב י ע [lehadzbi'a], ח ש ב ו ן [xežbon]. ביצוע [ž] (ז') שלא לפני מפסיק קולי הוא סימן למוצא זר: ז'קט, garaž ז'קט, garaž.

עמוד 195: „יסוד הניתוח הלשוני הוא המבצע הלשוני 1. היות ולמבצע הלשוני לכל הפחות סוף, אם אינו מופסק באמצעו, הרי יש במבצע לשוני לכל הפחות פִּוּנִימָה אחת של הפסק. מבצע מינימלי יהיה אפוא מבצע, המכיל פִּוּנִימָה אחת של הפסק. מבצע מינימלי ייקרא מ ש פ ט. דוגמאות של משפטים: הלכתי. — בוא! — מתי?

לעומת זאת לא יהיו משפטים:

מתי — בוא — הלכתי

שבתוך המבעים (המשפטים)

מתי תבוא אלינו? — אתמול הלכתי לטייל. — בוא

אחרי הצהריים!

כיוון ש-

מתי — בוא — הלכתי

אינם מכילים פִּוּנִימָה שלמה של הפסק, שהרי המנגינה, המהווה את ביצוע הפִּוּנִימָה של הפסק משתרעת על כל המבצע מתי תבוא אלינו? וכו', בוא אינו מכיל פִּוּנִימָה כזאת בשלמות...". ועל הפִּוּנִימָה של הפסק אנו קוראים בעמוד 184: „לפִּוּנִימָה המשניות של הצירוף מנוגדות הפִּוּנִימָה המשניות של הפסק. משותף לכולן ביצוע על ידי הפסקת הקול. הפִּוּנִימָה של הפסק הן: / ./ / ! / ? /

1. נקודת המוצא של הניתוח הוא המבצע הלשוני השלם, אותו

רצף קולי, הנמשך מהרגע שבו מתחיל בן החברה הלשונית לדבר עד שהוא מפסיק" (עמ' 141).

ש/ל/ צ/י/ר/ו/ף/ נ/ו/ב/ע/ מ/ז/ו/ג/ו/ת/ כ/ג/ו/ן/ ה/ב/א/י/ם/:

טיילתי ברחוב. — ראיתי איש מסכן. — זה היה קבצן.

טיילתי. — ברחוב ראיתי איש. — מסכן זה היה קבצן".

נזכיר עוד רק את שמותיהם של שני הפרקים האחרונים

בספר: "סגנונות ישראליים" ו"סגנונו של נואם".

העברית שלנו הוא ספר קשה מאוד לקריאה. מצד

התוכן קשים כל ספרי הבלשנות המודרנית, בייחוד מחמת

ריבוי המושגים ותמונחים החדשים ומשום דרך המחשבה

המופשטת שבהם. אבל צר מאוד, שרוזן מכביד על קוראיו

הכבדה נוספת, שאינה מחויבת התוכן : לשונו וסגנונו לא זו

בלבד שאינם עומדים במבחן, כשאנו באים למדוד אותם

בקנה-המידה של דקדוק ותחביר ושל סגנון עברי מסובל.

תם אינם עומדים אף במבחן מעשי פשוט: משפטים רבים

של ריון — ולא דווקא קשים מצד התוכן — מאלצים אותנו

לחזור ולקראם פעם ופעמיים כדי להבינם. ובכל זאת ועל אף

ההתנגדות והזהירות, המוכרחות לגבי רבים מדבריו, ראוי

הספר הזה לִיגִיעָה, הדרושה לקריאתו ולהבנתו.